

Broj 1
CIJENA 30 kn

HR

**HRVATSKA
REVIJA**

ČASOPIS MATICE HRVATSKE
Godište IX / 2009.

Kavkaz
Gospodarska izložba
Senj
Hrvatsko stočarstvo
Biogorivo
Nadgrobni spomenici
Kurdistan
Zagrebačka izletišta

KAVKAZ U VREMENU SUKOBA

John O'Loughlin,
Vladimir Kolossov, Jean Radvanyi

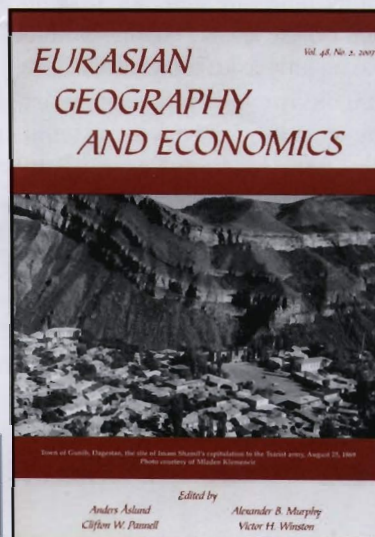
Članak je izvorno objavljen 2007. u tematskom broju posvećenom Kavkazu uglednog američkog znanstvenog časopisa Eurasian Geography and Economics (Vol. 48, No. 2). Hrvatski prijevod neznatno je kraćena varijanta teksta, koju donosimo uz suglasnost izdavača i pomoć autora. John O'Loughlin je profesor političke geografije na Sveučilištu Colorada u Boulderu, Vladimir Kolossov s Ruske akademije znanosti u Moskvi potpredsjednik je Međunarodnoga geografskog saveza, a Jean Radvanyi istraživač je Nacionalnog instituta za orijentalne jezike i civilizacije u Parizu.

Multietnička područja omogućuju istraživačima da proučavaju prožimanja globalnih i lokalnih procesa te, posebice, da prate razvoj složenih teritorijalnih identiteta. Takva područja često imaju važnu, katkad odlučujuću ulogu u geopolitičkom pozicioniranju zainteresiranih država. Posjeduju li bogato i raznovrsno prirodno i kulturno naslijeđe, oko multietničkih područja vode se žestoki sukobi, čije se posljedice osjećaju daleko izvan njihovih granica. No posljedica je inzistiranja na etničkom mozaiku kao nepromjenljivoj kategoriji zapostavljanje istinski bitnih stvari, kao što je, primjerice, sustav političke patronaže. Kavkasko područje na početku 21. stoljeća pruža mnogo dobrih primjera za te teme.

Iako upletena u dugotrajni rat sa Čečenima, Rusija je nastojala sačuvati utjecaj što ga je tradicionalno imala na područje koje graniči s njezinim sjevernokavkaskim pokrajinama. Njezini, pak, gruzijski i azerski susjedi na jugu (s moskovskoga gledišta to je Zakavkazje) nastojali su se posljednjih godina oteti ruskom utjecaju i razviti veze s Europskom unijom i Sjedinjenim Državama. Revolucija ruža u Gruziji potkraj 2003. i ruska odluka da napusti vojne baze u toj zemlji, donesena 2005. pod jakim zapadnim pritiskom, pokazatelji su dometa geopolitičkih promjena koje su se dogodile. No kavkasko područje i mimo očiglednih geopolitičkih tema nudi istraživačima stalne i mnogobrojne gospodarske, političke i ekološke izazove.

Kavkaz se obično u prirodnom smislu prikazuje kao jedinstveno područje, no mnogobrojne unutrašnje političke granice navode na oprečan dojam o složenosti između država i unutar njih. Granice unutar područja ruske Sjevernokavkaske gospodarske regije određene su u sovjetskom razdoblju. Obuhvaćaju Rostovsku oblast te

Tematski broj časopisa Eurasian Geography and Economics s priložima o Kavkazu

Pregledni zemljovid kavkaskog područja (izradio Tomislav Kaniški)

Krasnodarski i Stavropoljski kraj kao i etničke (»neruske«) republike Adigejsku, Karačajevsko-Čerkesku, Karbaidno-Balkarsku, Čečeniju, Ingušetiju i Dagestan. U najnovije vrijeme u uporabi je, posebice u okviru statistike, nešto šira teritorijalna definicija prema kojoj se područje »Ruskoga Juga« naziva Južnim saveznim distriktom (ustanovljen u svibnju 2000. u okviru nove političke podjele). Osim navedenih jedinica Južni savezni distrikt je obuhvatio još i Volgogradsku i Astrahansku oblast te Kalmičku republiku.

Tijekom povijesti to je područje iskusilo razdoblja fragmentacije i integracije pod utjecajem dominantne imperijalne sile. U posljednjih dvjestotinjak godina cjelokupno kavkasko područje uključeno je u rusko carstvo. Uzimajući u obzir povijesno naslijeđe, kao i različite društvene čimbenike koji su utjecali na fiziografski složeno područje, u ovom smo radu istaknuli neke od mnogobrojnih čimbenika bitnih za sadašnji društveni, gospodarski i politički život.

Prirodna različitost

Ovaj se tekst odnosi ponajprije na Sjeverni Kavkaz, no to je područje neodvojivo povezano s Južnim Kavkazom. Na cijelom području mreža naseljenih mjesta u uskoj je svezi s reljefom, a reljef s druge strane snažno utječe na kakvoću života. Zemljopisni uvjeti imali su ključnu ulogu u nastanku regionalne etno-lingvističke raznolikosti te na pojavu mnogobrojnih, djelomice preklapajućih kulturnih svjetova, nomadskog i sjedilačkog, odnosno planinskog i stepskog stanovništva, kao i autohtonih te doseljenih plemena i naroda.

Glavni planinski greben, poznat kao Veliki Kavkaz, koji se pruža oko 1500 km u smjeru zapad-istok između Krimskih vrata i poluotoka Apsherona, te vulkanski masiv Maloga Kavkaza na jugu, zatvaraju nekoliko velikih udolina. Smjena uskih dolina i planinskih masiva strmih padina razlikuje kavkasko područje od prostranih stepskih nizina na sjeveru. Još od antičkog doba to je područje na glasu po navodnome bogatstvu pa je privlačilo pozornost moćnih sila u susjedstvu i tjeralo kavkasko narode da potraže zaklon od napada u planinama.

Potjernica (Traži ih policija...) s imenima i slikama osuđjenih za terorizam u Mchahačkai

Cestovna policijska kontrolna točka u Dagestanu

Kao visoke planine alpskoga tipa Veliki Kavkaz je velika zapreka. Na potezu od rijeke Mzynte na sjeveru do Bazaar Diouzija, 90 km udaljenog od kaspijske obale, najniži prijevoj dostiže visinu od 2379 m nad morem. Više od deset vrhova više je od 5000 m, a među njima najviši je Elbrus, nekadašnji vulkan danas pokriven vječitim ledom. Granica između Rusije i južnih susjeda nije u potpunosti identična s razdjelnicom: pojedini dijelovi Armenije i Azerbajdžana prelaze na sjevernu stranu planinskog masiva, a Krasnodarski kraj, uključujući Soči i Novorosijsk, pruža se znatno južnije i zahvaća južnu kavkasku stranu uz obalu Crnoga mora.

Visokoplaninsko područje dvostruko je asimetrično. Zbog tektonskih obilježja znatne su razlike dviju padina: strme južne padine razmjerno oštro padaju u Crno more na zapadu, dok je priobalna nizina na istoku široka dvadesetak kilometara. Uspon od stepe preko predgorja do visokoga gorja postupan je sa sjeverne stra-

ne. U taložnim stijenama ondje je nastao čudesni predgorski krajolik u Dagestanu u kojem se smjenjuju visoki grebani i doline u kojima je poljodjelstvo moguće i na visinama između 1500 i 2000 metara. Gotovo okomite padine uskih dolina ondje dosežu visinu i veću od 1000 m. Tako raščlanjeni reljef omogućio je opstanak izdvojenih etničkih skupina. Tamošnje okolišne prilike strukturiraju gospodarski život u okomitom smjeru te pridonose nastanku jasno vidljivih kulturalnih razlika između planinskog stanovništva te stanovnika predgorja i nizine.

Spomenute razlike umnažaju i klimatske prilike. Sjeverna strana otvorena je utjecaju hladnih zračnih masa iz dubine kontinentske Rusije, dok je južna strana u zavjertini dobro zaštićena od njihova utjecaja. Još od antičkih vremena Južni je Kavkaz smatran jednom od kolijevki vinogradarstva, dok su na sjevernoj strani vinogradi zastupljeni tek sporadično, uz obalu Crnoga mora, odnosno Kaspijskoga jezera. Sovjetski planeri nisu razmišljali pogrešno kada su na sjeveru poticali uzgoj žitarica i suncokreta, a na jugu u Gruziji, Armeniji i Azerbajdžanu onih kultura koje su primjerene toplijim klimama (vinova loza, čaj, agrumi, pamuk).

Na razlike između sjevera i juga nadovezuju se i razlike između zapada i istoka, ponajprije utemeljene na različitoj količini oborina. Zapadni dio Kavkaza uz obalu Crnoga mora prima velike količine oborina, čak do 3000 mm godišnje u gruzijskoj pokrajini Adžariji. S druge pak strane istočni je dio izrazito suh. U stepama južno od Bakua godišnja je količina oborina manja od 200 mm. Na zapadu su jasno izražene visinske vegetacijske zone, dok je na istoku već i u Dagestanu u vegetaciji uočljiva manje složena zonalnost tipična za aridne krajeve središnje Azije. Na zapadu šume pokrivaju cijele padine sve do visokogorske zone, dok ih na istoku gotovo uopće nema. Donja granica ledenjaka na zapadu je ponegdje već na 1800 m, dok je na istoku iznad 4000 m nad morem. Stočarstvo, osnova planinskoga gospodarstva, prilagođeno je spomenutim razlikama: u zapadnom dijelu Kavkaza prevladava uzgoj goveda s ograničenim kretanjem između ljetnih alpskih pašnjaka i zimskih dolinskih skloništa za stoku u selima. Istočno od Elbrusa prevladava uzgoj ovaca, temeljen na transhumanciji koja traje znatno duže. Od listopada do travnja većina stada iz Gruzije, Azerbajdžana i Dagestana povlači se u nizine na sjeveru.

Penetracija planina i njihov prelazak i dalje se odvija s teškoćama. Još uvijek nije izgrađena željeznička pruga preko glavnoga grebena. Tunel između Ingušetije i Gruzije započeo se graditi u 1970-ima, no gradnja je zaustavljena. Jedine dvije dobre ceste – ona između Vladikavkaza i Tbilisija preko prijevoja Krestovy te ona između dviju Osetija – često su zatvorene zbog snijega ili jakih kiša. U sovjetskom vremenu promet između Rusije i Zakavkazja odvijao se preko priobalnih cesta, zaobilazeći planine. Činjenica da su uzdužne doline i unutrašnje udoline malobrojne imala je odlučujući utjecaj na ljudske aktivnosti. Dostup u doline moguće je

**Kavkasko
planine u
središnjem
dijelu
Dagestana**

jedino dugačkim cestama upitne kakvoće. Takav reljef razlog je gotovo posvemašnjem nepostojanju gradova u planinskom području.

Prirodna topografija te otežan pristup u visokoplaninsko područje ograničavali su ljudske aktivnosti ali i pogodovali opstanku različitih zajednica u izdvojenim planinskim svjetovima. Reljefna obilježja ograničila su i teritorijalnu podjelu rada ali i potaknula razvoj trgovine i kulturne razmjene između planinskog i dolinskog stanovništva te nastanak etnički mješovitih gradova u predgorskom području. Međuovisnost između planine i doline posebice je dolazila do izražaja u prastaraj starijoj tradiciji. Transhumanca između visokoplaninskih pašnjaka i dolina pogodovala je kulturalnom prožimanju te je izravno dovela do nastanka prvotno povremenih, a potom i stalnih multietničkih naselja u planinskom podnožju.

Povijesna i upravna geopolitika

Politička karta kavkaskoga područja samo djelomično izražava koloplet od 40 različitih naroda koji nastanjuju kavkasko područje, a značajno je modificirana i utjecajem čimbenika iz arsenala etničkog inženjeringa. Sadašnji etnički mozaik rezultat je dugačkih procesa migracija, invazija i okupacija toga područja oko ko-

jeg su se sporili Perzijanci, Turci i Rusi, da ne spominjemo i povremene upade Arapa i Mongola, a od 19. stoljeća i nazočnost zapadnih interesa zastupanih njemačkim, švedskim i francuskim tvrtkama (Radvanyi, 2002). Integracija kavkaskoga područja u rusko carstvo započela je u 17. stoljeću nizom diplomatskih poteza, kao što su primjerice bili ugovori s Perzijom i Otomanskim Carstvom o zaštiti gruzijskih i armenskih kršćana. Slijedila je vojno-agrarna okupacija, opredmećena izgradnjom znamenitih utvrđenih kozačkih naselja (tzv. stanica), koja su postupno ograničavala prostor kavkaskih naroda. Nazivi novih gradova, kao što su Vladikavkaz ili Grozni, ne ostavljaju mnogo iluzija o namjerama onih što su ih podignuli.

Narodi koji danas obitavaju na Kavkazu pripadaju različitim jezičnim porodicama: kavkaskoj (od Gruzijaca na jugu do Adigejaca, Kabardinaca, Čerkeza, Čečena i čak 12 različitih dagestanskih naroda), altajsko-turkijskoj (Azeri, Balkari, Karačajevci, Kumici) i indoeuropskoj (Rusi, ali i Oseti te Armenci). A narodnosna različitost dodatno je ispremiješana vjerskim razlikama. Rusi, Gruzijci, Armenci i većina Oseta su kršćani, dok su ostali narodi uglavnom odani islamu. No, ta naoko jednostavna podjela ne odaje pravo stanje. Iako su pravoslavni kršćani, Gruzijci nisu nikad bili podložni moskovskome patrijarhu, kao ni Armenci, koji su stoljećima organizirani u vlastitu crkvu. Među muslimanima pak, razlike su najveće između Azera, koji su šijiti i da-

Stavropolj, jedno od gradskih središta u predplaninskom dijelu Sjevernog Kavkaza

Gunjib, rajonsko središte u planinskom dijelu Dagestana

gestanskih te čečenskih sunita, mnogo otvorenijih aktivnoj penetraciji radikalnih islamističkih ideja i prakse.

Važno obilježje etničkoga sastava Kavkaza su složenost i dinamizam etničkog identiteta, što je posljedica razlika između nacionalne i lokalne razine etničke konsolidacije, akulturacije i asimilacije, ali je on ovisan i o političkoj i gospodarskoj situaciji. Primjerice, Andi, koji govore dijalektom avarskoga jezika, i sami sebe smatraju etničkim Avarima, u isto se vrijeme često distanciraju od temeljnog avarskog identiteta (Nabiyeva, 2005). Adigejci, iako su u nekoliko republika priznati za titu-

larni narod, sami naglašavaju svoju bliskost ili razlike prema ostalim etničkim skupinama. Tako složeni odnosi između etničkih skupina otežavaju aktivistima da se posluže etničkim obilježjima kao sredstvom za postizanje političkih ciljeva. Uzevši u obzir raznovrsnu i preklapajuću etničku strukturu, političke i etno-kulturalne granice nisu nikada bile istovjetne, iako ih je etnički inženjering u Staljinovo doba u pojedinim slučajevima gotovo izjednačio. Prije nego što je inkorporiran u sastav Sovjetskoga Saveza, teritorij Dagestana bio je organiziran u manje gospodarsko-političke cjeline koje su se nazivale džamatima i nisu se poklapale s prirodnim ili etno-jezičnim međama, a ključne su za razumijevanje današnjega dagestanskog društva.

Za razliku od Južnoga Kavkaza, koji je u 19. st. bio podijeljen u pet višetetničkih područja s podjednakom populacijom, Sjeverni se Kavkaz sastojao od mnogobrojnih političkih jedinica, nejednake veličine, pri čemu je svaka veća skupina raspolagala jasno razgraničenim područjem. Primjerice, okrug Nalčik postao je u sovjetskom razdoblju Kabardinsko-Balkarskom Republikom. U mnogoetničkom Dagestanu u carističkom razdoblju unutrašnje upravne granice bile su povučene tako da odgovaraju zemljopisnom rasporedu glavnih skupina, posebice u planinskom i predgorskom dijelu.

Granice nekoliko sjevernokavkaskih republika opetovano su se mijenjale do druge polovice 1950-ih godina. Uoči Drugoga svjetskog rata ti su teritoriji povećani tako da su obuhvatili predgorske i nizinske krajeve s mnogobrojnim slavenskim stanovništvom. Složenu upravno-teritorijalnu strukturu nekadašnjega Sovjetskog Saveza pojedini su istraživači skloni tumačiti primjenom strategije »podijeli pa vladaj« (Carrère d'Encosse, 1993), no razlozi su ipak bili mnogo složeniji. Boljševički su prvaci vjerovali u moć znanja u modernizaciji gospodarstva i socijalne strukture te podizanju ljudske svijesti. Pokušali su iskorijeniti tradicionalne ustanove i lojalnosti te urediti novu teritorijalnu podjelu u skladu sa studijama koje su obavili vodeći stručnjaci i planeri (Hirsch, 2005). Razumije se, svoje su nakane usklađivali i s političkim zahtjevima svakodnevice: cilj je bio što čvršće integrirati nekadašnje Rusko Carstvo uz uporabu vojne sile, intrige, diplomacije i lokalnih komunističkih ili nacionalističkih organizacija. Naposljetku, sve to bilo je u skladu s jednim od temeljnih teorijskih načela lenjinizma, prema kojem veća država ima bolje izgleda da služi interesima proletarijata.

Međutim, samo geopolitičke pretpostavke nisu mogle jamčiti redizajn političke karte goleme multietničke države. Nije bilo suglasja oko načina kojim bi se riješilo »nacionalno pitanje«. Naprotiv, odluke koje su donosili boljševici bile su posljedica nadmetanja političkih i administrativnih tijela i dviju različitih koncepcija, koje Francine Hirsch (2005) naziva »etnografskom« i »ekonomskom« paradigmom.

Prva paradigma naglašavala je važnost etničkoga načela u teritorijalnom razgraničenju, a bila je inspirirana europskim modelom nacionalne države i Pariškom

Azerbajdžanska tržnica u Mahačkali, glavnom gradu Dagestana

mirovnom konferencijom. Promicao ju je Narodni komesarijat za nacionalna pitanja (tzv. *Narkomnac*), koji se zauzimao da se upravno-teritorijalna podjela što više uskladi s etničkim granicama. I sam Lenjin vjerovao je da nacije imaju vidljiva obilježja. U poznatom članku *Pravo naroda na samoodređenje*, razvijajući Marxove ideje, kao glavna obilježja nacije istaknuo je koncentraciju na nekom području, postojanje gospodarskih veza, zajednički jezik i zajednički mentalitet, odnosno kulturnu posebnost. S nekim stupnjem preciznosti sovjetski su geografi mogli iscrtati područje na kojem je neka skupina bila naseljena, mogli su izračunati broj govornika jezika te su mogli analizirati ekonomske veze i kulturne tragove. Te spoznaje bile su podloga namjere da se precizno teritorijalno razgraniče pojedine etničke skupine.

Međutim, n riješenim je ostalo pitanje koje sve skupine imaju pravo na »vlastiti« teritorij, tj. na teritorijalnu jedinicu s vlastitim imenom. U skladu s marksističkim pristupom i Lenjin je propagirao ideju prema kojoj se različite etničke skupine nalaze u različitim etapama povijesnoga razvoja. Narodi iz azijskoga dijela Rusije, prema tome, još su uvijek bili u feudalnoj etapi razvoja, dok su narodi sa zapadnih graničnih dijelova već iskusili fazu kapitalistički razvoj. U konačnici pojava složene hijerarhijski stupnjevanog sustava etno-teritorijalnih jedinica, od nacionalnih okruga do saveznih republika, odgovarao je ne samo dosegnutom stupnju povijesnoga razvoja nego i gospodarskoj, geografskoj i kulturnoj stvarnosti, barem kako su je doživjeli sovjetski planeri.

Načelo samoodređenja naroda bilo je (teoretski) inherentno političkoj strukturi Sovjetskoga Saveza. Bilo je zamišljeno da se ostvari u okvirima socijalističke federacije unutar koje bi stanovit broj naroda dobio vlastite (titularne) republike. Ostalo je, međutim, odlučiti koje etničke skupine imaju pravo na etničku republiku ili autonomni okrug u okviru većeg područja, a koje, pak, bi se trebale asimilirati ili integrirati. Tako je, primjerice, bilo zaključeno da subnacionalne skupine pojedinih naroda, uključujući Gruzijce i Ruse, treba integrirati u matičnu naciju. Međutim, uzevši u obzir složen, multietnički sastav stanovništva te ispremiješanoš mnogobrojnih skupina, pokušaj razgraničenja redovito je vodio u sukob, jer su prvaci pojedinih skupina postavljali ekskluzivne teritorijalne zahtjeve.

Ekonomski paradigmi, koju je posebno zastupao Gosplan, zasnivala se na »načelu ekonomske svrsishodnosti«. Njezini su zagovornici isticali da sovjetska država treba biti organizirana kao višerazinska hijerarhija ekonomsko-administrativnih jedinica. Utemeljitelji sovjetske društvene geografije (Ivan Aleksandrov, Nikolaj Baranski, Nikolaj Kolosovskij) razvili su koncepciju ekonomske regionalizacije, koja je između 1924. i ranih 1930-ih godina poslužila kao teorijska osnova za pokušaj formiranja vrlo velikih, i manje, više samodostatnih upravnih jedinica nazvanih *krajevima*. Te su jedinice obuhvatile i »jake« i »slabe« etničke skupine i narode. Sjevernokavkaski krajevi uključivali su istodobno pretežno »ruska« područja i »etnička« područja.

Geografi su proučavali etničke skupine u skladu s lenjinističkim načelima, dakle posebice razvoj etnički

određenoga gospodarskog života i samosvijesti (identiteta). Sve do ranih 1930-ih godina sve upravne podjele u Sovjetskom Savezu neprestano su se »dotjerivale«. No kada je Staljin konačno monopolizirao svu političku moć, više nije tolerirao jaka vodstva velikih teritorijalnih jedinica i sve ih je raspustio.

Prema gospodarskoj paradigmi nikako nije bilo moguće ujediniti neko zaostalo područje s drugim jednako natražnim područjem. Na praktičnoj razini to je na području Sjevernoga Kavkaza značilo da visokoplaninsko područje ne može biti zasebna teritorijalna jedinica te da ga treba integrirati s razvijenijim područjem u predgorju ili u nizini. U okviru preseljavanja za vrijeme formiranja upravnih krajeva i etničkih republika, jedno kraj drugoga postavljena su sela naseljena Kavkažanima i kozačke stanice. Tzv. dvoetničke republike (Kabardinaca i Balkiraca, Karačajevaca i Čerkeza, Čečena i Inguša) uspostavljene su na osnovi političke svrsishodnosti. Zanimljivo, pak, narode koji su tražili svoje jedinice (primjerice Lezgince) ili pak dijeleći neke druge (primjerice Osete), Staljinova politika etničkoga »razmeđivanja« ostavila je neriješenima mnoga pitanja u svezi s teritorijalnim razgraničenjem i suprotstavljenim zahtjevima u državama nasljednicama Sovjetskoga Saveza.

Odgođeni utjecaj staljinističkog etničkog inženjeringa

Staljinistički etnički inženjering u 1940-im godinama proizveo je vidljive posljedice na političkoj karti. Deportacije su trajale sve do potkraj 1940-ih godina, no vrhunac su dostigle 1944. kada je veći broj kavkaskih naroda pod optužbom za kolaboraciju s nacistima preseljen u Sibir i u Kazahstan. Autonomna su područja ili temeljito prekrojena ili dokinuta. U samo tri dana u veljači 1944. deportirano je 478 000 Čečena i Inguša. Čečeno-Inguška ASSR (Autonomna Sovjetska Socijalistička Republika) prestala je postojati, a njezin dotadašnji teritorij razdijeljen između Gruzije i pojedinih regija Ruske SFSR (Sovjetska Federalna Socijalistička Republika). Dio je priključen novoutemeljenoj jedinici – oblasti sa sjedištem u Groznom. Kada je 1956, nakon Staljinove smrti, deportirano stanovništvo rehabilitirano te mu je bio dopušten povratak na Kavkaz, njihova naselja i domovi već su bili zauzeti. Poznati dekret Vrhovnog sovjeta donesen 1991, u zadnjim mjesecima postojanja Sovjetskog Saveza, podupro je teritorijalnu rehabilitaciju tj. povratak stanovništva, no u mjesecima koji su slijedili to se nije ostvarilo. Povratak ingušskog stanovništva u Prigorodni rajon u Sjevernoj Osetiji doveo je do krvavog inguško-osetskog sukoba, koji je zaustavljen tek intervencijom ruske vojske. Većina inguških izbjeglica iz tog područja i dalje čeka na povratak.

Iste 1992. godine vodstvo nacionalnog pokreta Laka u Dagestanu odlučilo je poduprijeti vladin plan kojim se dopušta povratak Čečena prisilno iseljenih iz područja koje se aktualno naziva Novolakskim rajonom. Da bi se to ostvarilo dio Laka naseljenih u tom području bio je prethodno preseljen, no unatoč tomu povratak Čečena još uvijek nije završen.

U mjesecima koji su prethodili raspadu Sovjetskoga Saveza oživjeli su etnički pokreti te su učestali međuetnički sukobi, začetke kojih je moguće tražiti u granicama nametnutim u sovjetskom razdoblju te tada provedenim deportacijama. Aktivisti među povratnicima zahtijevali su potpunu teritorijalnu rehabilitaciju prognanog stanovništva te uspostavu novih etno-teritorijalnih jedinica, odnosno povratak na stanje političke karte iz vremena Drugoga svjetskog rata (Kolossof et al, 1992; Brunet et al, 1995). Kao i u ranom sovjetskom razdoblju javili su se i zahtjevi za ujedinjenjem planinskih naroda.

Čečensko vodstvo predvođeno nekadašnjim sovjetskim generalom Džoharom Dudajevim proglasilo je u početku 1990-ih neovisnost Čečenije (Ičkerije) na području izdvojenom iz Čečeno-Inguške Republike. Potkraj 1994. Jeljcinova administracija pokušala je vojnom silom suzbiti separatiste. Prvi čečenski rat, koji je potrajao do sredine 1996, završio se iznenađujućim porazom ruske vojske. Odluka o statusu Čečenije je odgođena, a Ičkerija je *de facto* uživala neovisnost. Međutim, unutrašnje borbe između Čečena onemogućavale su ikakav oblik središnje vlasti, a teritorij su zapravo nadzirali pojedini zapovjednici, svaki na svom području. U razdoblju 1996–99. zabilježeni su i pokušaji oživljavanja Sjevernokavkaskog imamata, prvotno uspostavljenog u vrijeme kavkaskih ratova u 19. st., koji je uključivao i velik dio Dagestana. Napadaj na susjedni Dagestan u jesen 1999. poslužio je kao povod za drugi čečenski rat, koji je naposljetku rezultirao tako da je Grozni došao pod nadzor Čečena lojalnih Moskvi. Povrede ljudskih prava bile su česte na objema stranama, a događaju se i dalje.

Iako su mnogi promatrači, i ruski i zapadni, predviđjeli da bi čečenski sukob mogao proizvesti učinak domina na cijelu regiju, to se nije dogodilo bez obzira na povremeno »prelijevanje« nasilja iz Čečenije na susjedna područja. Susjedi ne prihvaćaju islamističku ideologiju koju zagovaraju radikalni Čečeni. Igraajući na prijetnje radikala te obećavajući pomoć, Moskva je zasad uspjela izbjeći širenje sukoba izvan Čečenije, no stanje je i dalje osjetljivo. U Dagestanu i u Karačejevsko-Čerkeskoj Republici prijetnja političke ili socijalne eksplozije, uzrokovane općom korupcijom ili povremenim akcijama terorista, ostaje stalno prisutnom.

Postsovjetski sukobi pružaju i primjere povezanosti između Sjevernog i Južnoga Kavkaza. Nakon osamostaljenja Gruzija je ugrozila autonomni status Južne Osetije, koja je nakon sukoba sa središnjom gruzijskom vlašću postala jednom od raskolničkih republika. Izbjeglice su preplavile Sjevernu Osetiju i svojom nazočnošću ne samo da su otežale društveno-gospodarsko stanje u razdoblju tranzicije nego i pojačale nacio-

okreta Laka u
plan kojim se
nih iz područja
onom. Da bi se
području bio je
vratak Čečena

du Sovjetskoga
čestali međuet-
ražiti u granica-
te tada prove-
vratnicima za-
itaciju progna-
o-teritorijalnih
litičke karte iz
ov et all, 1992.
skom razdoblju
inskih naroda.
kadašnjim so-
evim proglaše-
enije (Ičerije)
ške Republike.
okušala je voj-
nski rat, koji je
nađujućim po-
čenije je odgo-
nost. Međutim,
mogućavale su
u zapravo nad-
m području. U

aji oživljavanja
postavljenog u
uključivao i ve-
agestan u jesen
nski rat, koji je
lošao pod nad-
skih prava bile
se i dalje.

padni, predvi-
esti učinak do-
bez obzira na
nije na susjed-
ističku ideolo-
grajući na pri-
oskva je zasad
čenije, no sta-
Karačejevsko-
i socijalne ek-
i povreme-
tnom.

ere povezano-
a. Nakon osa-
ni status Južne
šnjom gruzijs-
ičkih republi-
u i svojom na-
no-gospodar-
ojačale nacio-

Derbent, grad u Dagestanu, najstarije gradsko naselje u području. Derbentska utvrda na popisu je Svjetske baštine UNESCO-a

TEMA BROJA
TEMA BROJA
TEMA BROJA
TEMA BROJA

etničke osjećaje koji su vodili povećanju etničkih naselja. Unatoč Staljinovoj kartografiji granica povučena prema crtama etničkih podjela i opetovanih izvještajima o nasilju koja su stizala iz Čečenije i susjedstva, veći broj etničkih zajednica u kavkaskom području zadržao je složeni sastav. Derbent u Dagestanu primjer je etnički složene urbane populacije. U tom drevnom gradu, u neposrednoj blizini kaspijsku obalu, ruska pravoslavna i armenska crkva stoje nasuprot sinagogi ili starim sunitima ili šijitskim džamijama. Provincija je etnički homogena od gradova, iako različite etničke skupine češće su jedna uz drugu na maloj udaljenosti. Jedan je od brojnih primjera Turkmenski rajon, u sjeveroistočnom dijelu Stavropoljskoga kraja gdje su naseljeni Turkmeni, potomci doseljenika iz središnje Azije u 17. st., a u neposrednoj blizini turkmenskih sela su i sela naseljena Krimljanima, Tatarima i Rusima.

Povezanost Sjevera i Juga na Kavkazu ilustrirat ćemo na primjerima. Kao i u drugim planinskim krajevima, oskudnost prirodnih uvjeta i obradive zemlje ograničene količine raspoložive vode utjecale su na nastanak sukoba između etničkih skupina. Sukob između Gruzije i Južne Osetije koincidirao je sa sjevernom kampanjom protiv Inguša zbog kompenzacijske brigorodnom rajonu nedaleko od Vladikavkaza. Godine 1992, neposredno nakon raspada Sovjetskog Saveza izbio je rat između Gruzije, koja je nastojala centrirati vlast, i sjeverozapadne regije Abhazije, ko-

ja je zahtijevala veću samostalnost. Abhaske separatiste poduprli su s druge strane Kavkaza iz Rusije etnički Adigejci, pruživši im vojnu opskrbu i ljudstvo. Treće, po cijelom sjevernokavkaskom području raštrkano je i armensko stanovništvo, uključujući izbjeglice i ekonomsku migraciju, koja održava žive veze s domovinom na jugu. Uzimajući u obzir navedene i druge slične međuovisnosti, ima razloga da se Sjeverni i Južni Kavkaz promatraju kao jedinstven etnopolitički sustav.

Postsovjetski geo-demografski razvoj

Unatoč čestim nesuglasticama oko korištenja vode ili pristupa pašnjacima, premještanju stanovništva pa čak i lokalnim ratovima, kavkasko je stanovništvo tradicionalno zapravo živjelo miroljubivo. U takvim političkim društvima demografski se procesi odražavaju u blagostanju i identitetu, posebice u razlikama između pojedinih etničkih skupina glede povijesti, identiteta i migracija.

Moderna demografska povijest Sjevernoga Kavkaza može se jasno podijeliti u dva razdoblja. Prvo je trajalo oko 150 godina, od početka 19. st. do početka 1960-ih godina, i bilo je određeno doseljavanjem ruskog, odno-

sno slavenskog, dakle izvorno nekavkaskog stanovništva. Prvotno, taj je proces bio povezan s razvojem poljoprivrede i kolonizacijom u predgorskom području. Industrijalizacija i s njom povezana modernizacija koja je slijedila u sovjetskom razdoblju tražila je useljavanje kvalificirane radne snage i birokracije, u pravilu najčešće ruskog stanovništva, iz raznih dijelova zemlje.

Drugo razdoblje, koje je započelo u 1960-ima, obilježilo je smanjenje broja Rusa, kako u pojedinim republikama tako i na Sjevernom Kavkazu u cjelini. Stanovništvo izvorno kavkaskog podrijetla ušlo je u proces demografske tranzicije kasnije od ruskog stanovništva, posebice u Čečeniji i Dagestanu. U Dagestanu je stalno smanjivanje stope rađanja zabilježeno tek početkom 1990-ih godina. Prirodni prirast ondje je ostao na visokoj razini od 10 promila, iako je u sovjetskom razdoblju prepolovljen. U istom razdoblju tradicionalna »ruska« područja na Sjevernom Kavkazu iskusila su demografsku krizu znatno kasnije od ostalih krajeva europskog dijela Rusije. No čak i u tim područjima do početka 1990-ih stopa smrtnosti premašila je stopu rađanja.

Prema tome, na Sjevernom Kavkazu danas su na djelu znatne razlike u prirodnoj dinamici između različitih etničkih skupina. Višak radne snage u »etničkim« dijelovima bio je uočljiv već u sovjetskom razdoblju, pa je dio muškog stanovništva bio prisiljen potražiti zaposlenje u sezonskim poslovima u građevinarstvu i drugim djelatnostima. Ovčarstvo u »ruskim« regijama Sjevernoga Kavkaza održalo se isključivo zbog doseljenih čečenskih ili dagestanskih pastira. Oni su prvo živjeli u povremenim, sezonskim naseljima a potom se tek nastanili sa svojim obiteljima.

Nakon raspada Sovjetskog Saveza došlo je do ekonomske krize, koja je rezultirala povećanim udjelom kavkaskoga stanovništva na tržištu radne snage u susjednim ruskim regijama kao i u Rusiji u cjelini. Nadalje, nasilni sukobi, posebice rat u Čečeniji, povećali su iseljavanje iz područja Sjevernoga Kavkaza: razmjerno mnogobrojne čečenske zajednice nastale su ne samo u Moskvi nego u većini velikih gradova. Velik broj izbjeglica iz Čečenije još uvijek živi u izbjegličkim logorima, smještenima ponajviše u Ingušetiji.

Nakon djelomičnog oporavka gospodarstva nakon krize 1998, u velikom broju ruskih gradova osjetio se nedostatak radne snage, a posebice manjak školovanih radnika u građevinarstvu, stočarstvu i industriji. S druge strane, u kulturi kavkaskih naroda tradicija industrijske radne snage nije se nikada ukorijenila. Tržišni procesi i strukturalna tranzicija ruskoga gospodarstva rezultirali su padom zaposlenosti u industriji i povećanjem broja radnih mjesta u trgovini i uslužnim djelatnostima obilježenima velikim investicijama i profitima. Koristeći se tim pogodnostima, mnogi doseljenici sa Sjevernoga Kavkaza zaposlili su se upravo u tim djelatnostima, u trgovini i servisima, od restorana do automobilskih radionica.

Doseljenici iz Čečenije, Dagestana, Armenije i ostalih dijelova Sjevernoga Kavkaza naselili su ruralna po-

dručja »ruskih« regija gdje su im i zemlja i kuće postale dostupne zbog demografskog smanjenja ruskog stanovništva. Promjena etničkoga sastava tih dotad etnički homogenih ruskih naselja potaknula je mlade kohorte ruskog stanovništva da ih napuste. U razmjerno kratkom vremenu etnički sastav cijelog područja toliko se promijenio da je pojam »derusifikacije« ušao u politički diskurs.

Zatvaranje velikih industrijskih postrojenja u gradskim područjima Sjevernoga Kavkaza, u kojima su pretežno bili zaposleni Rusi, uzrokovalo je etnički specifičnu krizu zaposlenosti. Posao u drugim djelatnostima Rusi uglavnom nisu mogli jednostavno pronaći zbog »međuetničkog natjecanja« započetog još potkraj sovjetskoga razdoblja. To »natjecanje« pojedini istraživači (Kaiser, 1994; Tishkov, 1997) objašnjavaju svojevrsnom etničkom restratifikacijom do koje je došlo podizanjem obrazovne razine kavkaskog stanovništva te jačanjem njihovih političkih i intelektualnih elita, što su procesi omogućeni liberalizacijom koja je nastupila potkraj sovjetskoga razdoblja. U ambijentu gospodarske tranzicije etnička solidarnost kavkaskoga stanovništva te potpora njihovih nacionalnih organizacija, postale su značajnim čimbenicima preživljavanja. Nastao je ciklus unutar kojeg su teškoće u pronalaženju zaposlenja rezultirale iseljavanjem Rusa i pripadnika ostalih »netitularnih« naroda, što je pak prouzročilo promjene u sastavu stanovništva, koje su dodatno privlačile pripadnike kavkaskih naroda. U konačnici, brojnost ruskog stanovništva počela se smanjivati i u gradovima, a ne samo u ruralnim područjima.

Ako je iseljavanje iz etničkih republika poslužilo da, privremeno ili trajno, riješi problem viška radne snage i značajno smanji stope rasta broja stanovnika, ono je imalo posve drukčije učinke u »ruskim« regijama. U tim je područjima dolazak migranata kompenzirao visoke stope smrtnosti u razdoblju postsovjetske tranzicije. Krasnodarski i Stavropoljski kraj s blagim klimatskim prilikama bili su najatraktivnija odredišta migranata. Ta područja preplavili su Rusi iseljeni iz bivših sovjetskih republika (posebice iz Kazahstana i srednjoazijskih republika) kao i iz dijelova ruske federacije, uključujući Čečeniju i ostale sjevernokavkasko republike.

Obilježja migracije u »ruske regije« s vremenom su se mijenjala. Najvišu razinu migracija je dostigla 1994. Između 1991. i 1995. migracijski višak u tri ruske oblasti (Krasnodarski i Stavropoljski kraj, Rostovska oblast) iznosio je 775 000 st. Osim broja Rusa znatno se povećao i broj Armenaca, ponajprije zbog doseljavanja onih koji su napustili Azerbajdžan nakon nasilja u Bakuu i Sumqayitu 1989. i 1990., potom Gorski Karabah ali i samu Armeniju nakon potresa 1988. i pogoršanja gospodarske situacije. Armenski migranti oslanjali su se na pomoć armenskih zajednica koje su otprije postojale u gradovima širega sjevernokavkaskog područja.

Između 1991. i 1995. migracijska struja (posebice Azera, Čečena i Dagestanaca) u ruske oblasti neprestano se smanjivala i više nije mogla kompenzirati popu-

Studenti sveučilišta u Mahačkali

lacijski gubitak uzrokovan smrtnošću. Istodobno došlo je i do promjene glavnoga poticajnog čimbenika migracija jer su gospodarski razlozi došli u prvi plan umjesto političkih. Do sredine tekućeg desetljeća depopulacija je zahvatila 10 od 13 regija Južnoga saveznog distrikt. Nakon 2000. broj stanovnika povećan je jedino u Dagestanu i Ingušetiji te u Čečeniji, za koju je, međutim, valjanost podataka upitna.

Koristeći se podacima za gradove i regije iz popisa provedenih između 1970. i 2002. V. Belozerov (2005) je uočio dva glavna trenda karakteristična za etničke republike Sjevernoga Kavkaza. S jedne strane to je smanjenje udjela etničkih Rusa i porast pripadnika kavkaskih etničkih zajednica, a s druge strane to je pak etnička homogenizacija planinskih područja u etničkim republikama. Nadalje, zapažen je i nastavak migracija stanovništva iz planinskih u nizinska područja. Primjerice u Dagestanu više od 200 000 preseljeno je kroz deportacije i »organizirano preseljenje«, što je za posljednju desetljeću 20. st. sjevernokavkasko republike, a posebe Dagestan, iskusile su »eksplozivnu urbanizaciju«. Mahačkala je postala najbrže rastući grad u Rusiji, a njegovo metropolitansko područje dostiglo je populaciju od 700 000, što je trećina ukupnog stanovništva Dagestana. Nova naselja i gradovi ubrzano se pretvaraju u jedinstvene etničke »melting potove«, u kojima tra-

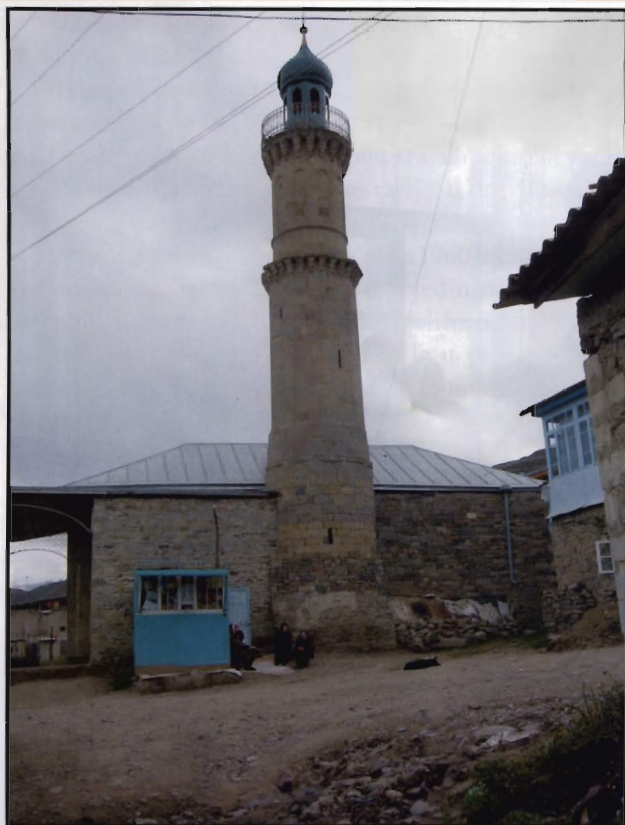
dicionalne etničke navike postupno labave ili pak posve nestaju.

U nastojanju da pošto-poto spriječe prelijevanje čečenskog sukoba na susjedne republike, ruski predsjednici Jeljcin i Putin čini se da su tolerirali brojne oblike devijantnog ponašanja: korupcija, hegemonija klanova i nepotizam dostigli su neviđene razmjere te u mnogom ograničuju kontrolu koju provodi središnja vlast. Zbog toga je Dmitrij Kozak, posebni izaslanik predsjednika za regiju, 2005. predložio da osobno nadgleda mjere koje poduzimaju predsjednici etničkih republika, no to nije bilo prihvaćeno.

Sjeverni Kavkaz na početku 2000-ih proživljava renesansu islamske kulture i prakticiranja vjere, što se ne ogleda posvuda na jednak način. Tokom sovjetskog razdoblja u Dagestanu je bilo 27 džamija, od čega su samo tri bile u gradovima. Potkraj 2006. bilo je oko 1800 džamija a razvio se i živ islamski obrazovni sustav. Svaki osmi odrasli Dagestanac pohodio je hadžiluk u Meku.

Sljedeća zabilježena pojava je smanjenje prevlasti ruskog jezika u sjevernokavkaskim republikama, posebice među mladeži u izoliranim monoetničkim zajednicama. Prema popisu stanovnika iz 2002. čak 15% Avara, 13% Darginaca i gotovo 20% Čečena ne može komunicirati na ruskom jeziku. S druge, pak, strane Rusi rijetko govore autohtone kavkasko jezike. Nakon diskreditacije komunističke ideologije i sloma stare komunističke partije nastao je ideološki vakuum. Došlo je i do sni-

Džamija u Kumuhu u planinskom dijelu Dagestana

žavanja razine posvemašnje komunikacije stanovništva, a prostorna pokretljivost znanstvenoga, tehničkog i upravnog osoblja također je manja nego prije.

No unatoč dramatičnoj kulturalnoj i vjerskoj obnovi u kavkaskom području, naslijeđe prošlosti ipak je i dalje snažno. Ruski jezik i nadalje je glavni u komunikaciji. Višestoljetno iskustvo etničkoga suživota, posebice iz sovjetskoga razdoblja, i dalje je moćan čimbenik jedinstva u sjevernokavkaskom političkom prostoru. Jedinstvu pridonose i zajednički visokoškolski obrazovni sustav te prevlast saveznih televizijskih programa koji bez problema dopiru i do najzabačenijih planinskih kutaka. Masovna migracija radne snage u središnju Rusiju također pridonosi međuetničkim utjecajima.

Demodernizacija i nejednak razvoj

Umjesto da se depopulacija tumači etničkim napetostima, uputnije je oba pitanja povezati s teškom gospodarskom situacijom u području Sjevernoga Kavkaza, a posebice u nacionalnim republikama. Unatoč iseljavanju stanovništva, udjel Sjevernoga Kavkaza u ukupnom stanovništvu Ruske Federacije je u porastu, dok se istodobno smanjuje udjel regije u društvenom proizvodu. Demografski udjel regije gotovo je dvaput veći od njezina prinosa u društvenom proizvodu: 2004. područje Sjevernoga Kavkaza činilo je 13,1% stanovništva Ruske Federacije, a udjel u društvenom proizvodu iznosio je

7,5%. Iako ti podaci obuhvaćaju samo službene izvore, gospodarska slabost republičkih ekonomija vidljiva je i iz činjenice da one u pravilu ne zadovoljavaju ni minimalne socijalne potrebe u proračunu. Subvencije od savezne vlade činile su 2006. čak 75% sredstava u godišnjem proračunu kavkaskih republika. Dugotrajna praksa primanja potpore kod lokalne političke elite pothranjuje osjećaj blagostanja. S druge strane, savezne potpore i mogućnost njihove preraspodjele na lokalnoj razini moćan su instrument jačanja osobne moći pojedinaca i produbljivanja korupcije.

Kriza u tranzicijskom razdoblju jasno je pokazala industrijsku nemoć Sjevernoga Kavkaza u usporedbi s ostalim dijelovima Rusije. U novom tržišnom ambijentu tvornice su zatvorene ili su pak smanjile proizvodnju. Među prvima zatvorene su one s razmjerno naprednom tehnologijom, koje su proizvodile za potrebe sovjetskoga vojnog pogona. S iznimkom Novorossijska, glavne izvozne luke i naftnoga terminala za kazahstansku naftu i sibirski plin, područje je izgubilo znatan dio potencijala i aktivnosti u preradi nafte, ponajprije zbog uništenja rafinerije i petrokemijske industrije u Groznom. Glavne gradove i ostala gradska središta zahvatila je deindustrijalizacija. U posljednja dva do tri desetljeća sovjetske države na području Sjevernoga Kavkaza otvoreni su pogoni elektroničke industrije i strojogradnje. Ogranci te industrije, posebice oni u planinskom području, prvi su zatvoreni kada su gospodarska kola krenula nizbrdo. Budući da se industrijska proizvodnja Sjevernoga Kavkaza smanjivala brže nego u ostatku zemlje, udjel regije u ukupnoj ruskoj industrijskoj proizvodnji pao je na zanemarivih 0,4%. Taj pad imao je za posljednicu i drastično smanjenje potrebe za kvalificiranom radnom snagom, među kojom su prednjačili Rusi i pripadnici ostalih nekavkaskih naroda. Napuštanje industrije dovelo je do svojevrsne »ruralizacije«. Statistički, Sjeverni Kavkaz ima prevladavajuće ruralni karakter: udjel ruralnoga stanovništva je 2006. iznosio 45,9%, dok je isti pokazatelj za Rusku Federaciju 27,1%. Krasnodarski (47,4% ruralnog stanovništva) i Stavropoljski (43,6%) kraj su prema tom pokazatelju na prvom, odnosno na trećem mjestu između svih saveznih jedinica u kojima etnički prevladava rusko stanovništvo. Donekle je to i razumljivo, imajući na umu i povoljne klimatske uvjete za poljodjelstvo u najvećem dijelu nizinskog dijela regije, no u načelu ruralno je stanovništvo slabije obrazovano i siromašnije pa je nedostatak radnih mjesta u planinskim područjima u visokoj korelaciji s nezaposlenošću. Te otežane gospodarske prilike nisu pomogle u stišavanju međuetničkih napetosti u regiji u kojoj su produžene obiteljske veze važne za kakvoću svakodnevnoga života.

Izravne i neizravne posljedice sukoba u Čečeniji utječu na cijelo kavkasko područje. Čak i kad središnja vlast u Moskvi govori o obnovi ratom poharane republike, glavni vojno-industrijski kompleks s rafinerijom u Groznom se ne spominje. Dva rata u Čečeniji imala su nepovoljne posljedice na susjedna područja: u okvi-

zvore, rata protiv terorizma bilo je znatnih ulaganja u infrastrukturu, no investitori su ostali trajno sumnjičavi ka njoj je riječ o etničkim republikama.

Nakon financijske krize 1998. i ponovne uspostave trenda gospodarskog rasta, u postkomunističkim društvima povećana je ovisnost o proizvodima za konzumaciju, ponajprije za hranom. Ta nova potrošačka potražnja važan je čimbenik agroindustrijske proizvodnje u sjevernom dijelu Sjevernoga Kavkaza, u Rostovskoj oblasti, Stavropoljskom kraju te, posebice, u Kubanu (Krasnodarskom kraju). U sovjetsko vrijeme Krasnodarski je kraj bio jedan od vodećih proizvođača žitarica, suncokreta, šećerne repe, mlijeka, mesa te jedini proizvođač južnoga voća. U stepama Sjevernoga Kavkaza, poznatog po plodnome »černozjomu« i kasnim berbama, osnovani su veliki poljodjelski kombinati koji su zamijenili nekadašnje kolhoze i sovhoze. U proizvodnji hrane sovjetska je razina ubrzo dostignuta, a potom i premašena. Dobitak od rastuće potrošnje lokalno proizvedene hrane znatno se manje odrazio na sjeverno kavkasku etničke republike. Nakon sloma sustava kolhoza, u uvjetima tržišne proizvodnje mogućnosti planinskih farmi pokazale su se premalenima da ostvare značajan porast prihoda. Iznimka je radnointenzivna komercijalna proizvodnja povrća, posebice u Dagestanu, gdje se cijele manje regije sada specijaliziraju za proizvodnju te šalju povrće u središnju Rusiju. U Sjevernoj Osetiji, Karačajevske-Čerkeske i Kabardinsko-Balkarske Republike profitabilnom se pokazala proizvodnja mineralne vode i alkoholnih napitaka.

Kao i u ostalim predjelima Rusije, povećavanje unutarnjih ekonomskih nejednakosti dovelo je i u Sjevernom Kavkazu do socijalne polarizacije. Između jedinica koje čine to područje postoje velike razlike u površini teritorija, stanovništvu i njegovu etničkom sastavu, vrstama proizvodnje i napretku. Najvidljivija je razlika između »ruskih« dijelova i etničkih republika, kako u demografskim tako i u gospodarskim pokazateljima. Krasnodarski i Stavropoljski kraj te Rostovska oblast dominantna su područja. Najsiromašnija pretežito agrarna područja su zapadna Čečenija, Ingušetija, Dagestan i Karačajevo-Čerkezija. Unutar etničkih republika rastu suprotnosti između glavnih gradova, u kojima je jača gospodarska struktura, multietnički sastav stanovništva te jače veze s ruskom kulturom, i unutrašnjih planinskih područja.

Sjeverni Kavkaz i susjedni krajevi sjeverno od njega tradicionalno su činili jedinstveno područje u smislu prometa, infrastrukture i tržišta radne snage. Iako su te veze oslabljene, dvije važne prometne osi i dalje prolaze Sjevernim Kavkazom povezujući zakavkasku državu sa središnjim ruskim područjem. Privremeno su mjestimično prekinute zbog sukoba između Gruzije i Abhazije te Armenije i Azerbajdžana, no njihova važnost za razvoj Sjevernoga Kavkaza ostaje trajno obilježje.

Važan je gospodarski čimbenik integracije sjevernokavkaskog područja turistički potencijal, no sve dok ga se doživljava kao nesigurno pa i opasno zbog oružanoga sukoba i terorizma, turistički će promet bi-

Dolina rijeke Gonačhir u ruskom dijelu Kavkaza. Dolinom prolazi tzv. vojna gruzijska cesta građena u 19. st. koja vodi za Abhaziju i jedna od rijetkih prekokavkaskih cestovnih veza (zatvorena od 1991).

ti slabašan bez obzira na očevidnu kulturnu i krajobraznu atraktivnost. Manji džepovi procvata turizma vidljivi su u Sočiju u Krasnodarskom kraju, području Mineralnih Voda u Stavropoljskom kraju te u planinama Karačajevo-Čerkezije.

....

U suvremenom su Sjevernom Kavkazu vidljive nagomilane napetosti u nekoliko republika u blizini Čečenije, posebice u Dagestanu. Unatoč nemalnoj količini retorike o suzbijanju terorizma i povezivanju lokalnih sukoba s globalnim ratom protiv terorizma, Kremlj još uvijek nije uspio definirati jasnu političku strategiju. Oslanjajući se na »kadirovce« (Moskvi lojalnu lokalnu miliciju) kao ključni element, Putinova je administracija proglasila pobjedu. »Postigli smo uspjeh u Čečeniji... Problem je riješen«, već je 2006. kao ministar obrane izjavio Sergej Ivanov. No dokazi da je sukob zemljopisno znatno rašireniji te da uključuje mnogobrojne skupine nepoznata kriminalnog, političkog i vjerskog uvjerenja, ne govore u prilog toj tvrdnji. Izvjesno je da će rajoni u blizini čečenske granice i nadalje ostati militarizirani, da će cestovne zapreke i kontrole te pomno policijsko ispitivanje i dalje biti sastavni dio svakodnevice u etničkim republikama i u dijelovima Stavropoljskoga kraja. ◀

IZBOR IZ LITERATURE

- V. Belozerov, (2005), *Etničeskaja karta Severnogo Kavkaza*. Stavropol University Press.
- Brunet et al (1995), *Atlas de la Russie et les Pays Proches*. Documentation Française, Paris.
- H. Cartère d'Encosse, (1993), *The End of the Soviet Empire: The Triumph of the Nations*. Basic Books, New York.
- F. Hirsch, (2005), *Empire of Nations. Ethnographic Knowledge and the Making of the Soviet Union*. Cornell University Press, Ithaca.
- R. Kaiser, (1994), *The Geography of Nationalism in Russia and the USSR*. Princeton University Press.
- Kolossov et al (1992), *Ethnoterritorial Conflicts in the former USSR*. IBRU Press, Durham, UK.
- Š. Muduyev, (2003), *Naseleniye i hozjajstvo Dagestana na rubeže vjeka*. Dagestani Book Press, Mahačkala.
- U. Nabiyeva, (2005), *Kul'turnaya geografia Dagestana*. Moskva
- J. Radvanyi, (2002), *Grand Caucasse, la 'montagne des peuples' écartelée*, u *Géopolitique des montagnes*, Hérodote 107:65-88.
- V. Tishkov, (1997) *Chechnya: Life in a War-Ton Society*. University of California, Berkeley.